

Underrättelsetjänsten och Wallenbergärendet

av John Magnus Lindberg

Wallenbergärendet – liksom IB-affären – kom att förfölja de socialdemokratiska regeringarna decennium efter decennium. För att kunna sätta punkt för dessa båda ”affärer” tillsattes två kommissioner. I Wallenbergfallet erhöll kommissionen namnet. ”Kommissionen om den svenska utrikesledningens agerande i fallet Raoul Wallenberg”, vilken avlämnade sin rapport, *Ett diplomatiskt misslyckande* i februari 2003 (SOU 2003:18).

För att lämna en så fullständig bild som möjligt, ansåg kommissionen det nödvändigt att ställa frågan: ”Användes den svenska underrättelsetjänsten i Wallenbergärendet?” (s 545).

Kommissionens svar är ja. Frågeställningen behandlas emellertid, med hjälp av en expert, ofullständigt och ger anledning till källkritiska synpunkter. Avsnittet avviker påtagligt från utredningens i övrigt mycket goda kvalitet.

En kommentar till Wallenbergkommissionens fråga om underrättelsetjänstens eventuella roll i Wallenbergärendet följer nedan.

Statsminister Göran Persson kommenterade kommissionens rapport med orden, att nu får det bli historikernas sak att behandla Wallenbergfallet.

När det gäller underrättelsetjänstens roll bör de ha ett och annat att säga om kvaliteten på den forskningsinsats som kommissionens expert åstadkom.

En ny dimension av underrättelsetjänsten

Den av regeringen tillsatta Wallenbergkommissionen ställer i sin utredning, *Ett diplomatiskt misslyckande* (SOU 2003:18), frågan ”Användes den svenska underrättelsetjänsten i Wallenbergärendet?”

Kommissionen hävdar att det tidigare fastslagits att Sovjetunionen under 1950-talet använt sin underrättelsetjänst för att sprida desinformation i syfte att få den svenska utrikesförvaltningen att avslöja läget i efterforskningarna i Wallenbergfallet.

För att få svar på sin fråga uppdrog kommissionen åt forskaren Lars Ulfving att undersöka om även Sverige utnyttjade sin underrättelsetjänst.

Det är till synes med en viss tillfredsställelse kommissionen gör följande konstaterande: "Vid genomgång av T-kontorets arkiv har utredningen kunnat konstatera att den svenska underrättelsetjänsten under 1950-talet engagerades i sökandet efter Raoul Wallenberg. Detta har tidigare varit okänt. Emellertid har inte gjorts några vidare fynd som visar hur detta arbete bedrevs, eller vari det resulterade" (utredningen s 69).

Belägget är ett brev från underrättelsetjänstens (T-kontoret) chef Thede Palm (15.10.1955) till kabinetssekreterare Arne S Lundberg. Ett kortfattat meddelande: "Svaren om Wallenberg hänför sig till de frågor jag ställde den 19 september på begäran av Danielsson."¹ De i brevet åberopade bilagorna har ej återfunnits.

Underrättelsetjänstens engagemang är därmed fastslaget. Kommissionen går där emot för långt, när den samtidigt slår fast att engagemanget "tidigare varit okänt".

Thede Palm har i sina postumt utgivna anteckningar – *Några studier till T-kontorets historia* – (1999) redovisat två andra engagemang från T-kontorets sida. Dessutom finns det anledning räkna med att när Palms dagböcker ställs till forskningens förfogade kommer ytterligare material att bli tillgängligt. Det är en besvärande brist att utredningen förbigått Thede Palms bok och ej nämnt hans dagböcker i Krigsarkivet.

En tidigare kommission, Säkerhetskommissionen, erhöll – efter särskilt riksdagsbeslut – tillgång till Thede Palms dagböcker.

Det är inte känt om Wallenbergkommissionen övervägde en motsvarande framställan till riksdagen.

Kompletterande arkivfynd

Ur skilda arkiv kan ytterligare fynd redovisas och därmed komplettera Wallenbergutredningens undersökning.

Kommissionen redovisar en lång rad arkiv av intresse för Wallenbergärendet. Lars Ulfving har gjort sitt fynd i T-kontorets arkiv. Belägg för underrättelsetjänstens engagemang finns emellertid även i Utrikesdepartementets stora Wallenbergdossier och i Försvarsstabens arkiv. Det är fortfarande enstaka fynd och de ger vaga eller inga besked om "hur arbetet bedrevs eller vari det resulterade."

I UD:s Wallenbergdossier finner man ett brev av den 28 april 1955. Brevet berör uppgifter om Wallenberg som vidarebefordrats från en tysk krigsfånge i Sovjet. Gunar Jarring, då chef för den politiska avdelningen inom UD, har på brevet skrivit följande kommentar: "Thede Palm har lovat att införskaffa alla uppgifter (namn, adress etc) om denna Rückkehrer så att vi själva kan höra honom, 1955-06-17 GJ."

Det hade varit enklare för UD att vända sig till Tyska Röda Korsets Suchdienst. Man räknade tydligen med att det fanns läckor inom Röda Korset och önskade använda en mera säker kanal, underrättelsetjänsten. Jarrings anteckning tyder också på att det inte var enda gången en sådan begäran nådde Palm.

1 Otto Danielsson, kriminalkommissarie vid säkerhetspolisen.

I Försvarsstabens arkiv, dåvarande försvarsstabschefen Richard Åkermans dagböcker, finns en anteckning som visar att man var införstådd med T-kontorets engagemang i Wallenbergärendet; anteckningen gäller T-kontorets utlåning av en medarbetare, ”sysselsatt med Wallenberg-frågan”. (Richard Åkermans arkiv vol IV 1956-01-26)

En mera fullständig genomgång av skilda arkiv bör kunna ge ytterligare belägg om underrättelsetjänstens engagemang.

En öppen källa

En självklar utgångspunkt för den som söker belägg för underrättelsetjänstens engagemang i Wallenbergfallet är givetvis Thede Palms egna postumt utgivna minnesanteckningar. Palm redogör i all korthet för följande fall.

Under Mats Heumans Wallenbergutredning vände sig denne till Thede Palm och begärde hjälp. Palm berättar att han vid detta tillfälle medverkade till att det genom Israels underrättelsetjänst kom till stånd en utfrågning.

Så långt de redovisade beläggen anger bedrev T-kontoret inget aktivt underrättelsearbete i Wallenbergärendet. Man utnyttjade Palms omfattande kontaktnät.

Palm nämner emellertid också i sin bok T-kontorets utlåning av en medarbetare till UD.

T-kontorets utlåning till UD

Thede Palm beskriver utlåningen på följande sätt. ”Dåvarande kabinetssekreteraren Lundberg i UD hade bett att få låna någon

hos mig att användas vid utfrågning av vissa personer i Wien i Wallenbergsaken. Ett villkor var att utfrågaren skulle kunna tala tyska. Jag skickade JM som motsvarade många önskemål... När det sedan visade sig att inget av värde kom fram, drogs JM tillbaka.” (Palm: Studier, s 49).

Utlåningen kom att sträcka sig från 15 oktober 1955 till månadsskiftet mars-april 1956.

Förspelet till kabinetssekreterare Lundbergs begäran om hjälp från den hemliga militära underrättelsetjänsten är höljt i dunkel. Två förhållanden kan ha legat bakom idén att kontakta Thede Palm. Kabinetssekreteraren skötte personligen Wallenbergärendet. Någon särskild personal inom UD var inte avdelad för att handlägga raden av ärenden som berörde Wallenberg. Från tid till annan kunde kabinetssekreteraren från handelsavdelningen låna en handläggare, Gunnar Lorentzon, vilket tillmötesgicks motvilligt och under påpekande om avdelningens personalbrist. Lundberg hade tidigare, vid utfrågning av från Sovjet hemvändande österrikiska krigsfångar, använt sig av personal vid beskickningen i Wien. Erfarenheten var negativ. Utfrågningarna präglades av ledande frågor. Vittnesmålen värde minskade.

Mot bakgrunden av dessa svårigheter är det troligt att Lundberg diskuterat olika lösningar med Danielsson. Denne hölls fortlöpande orienterad i Wallenbergärendet. Den ovan nämnda anteckningen av Gunnar Jarring kan tolkas så att Danielsson förmedlat kabinetssekreterare Lundbergs förfrågan och att Palm begärt vissa för-

tydliganden.

En lika viktig som brådslande fas i efterforskningarna förestod.

Hösten 1955 skulle Sovjet återsända tusentals tyska krigsfångar. Det var känt att bland dessa fanns ett antal som haft kontakt med Wallenberg. Vittnesmål från dessa kunde bli avgörande i de överläggningar i Wallenbergärendet som planerades vid statsminister Tage Erlanders Moskvasbesök i början av 1956.

Den lösning som kabinettsekreterare Lundberg valde i samråd med Otto Danielsson säkerställde den erforderliga utfrågningen och därmed vittnesmålen. Ur ett UD-perspektiv var den snabb och okonventionell. SÄPO ställde en erfaren förhållsledare till förfogande och den hemliga militära underrättelsetjänsten en språkkunnig medarbetare. En intensiv period startade den 15 oktober med utfrågningar som sträckte sig över hela Västtyskland inklusive Västberlin och Österrike. Rader av rapporter, vittnesmål och brev i UD:s Wallenbergdossier vittnar om de bådas (John Magnus Lindberg och SÄPO-representanten Sten Lundquist) till UD utlånade aktiviteter.

Av Thede Palms knapphändiga beskrivning av utlåningen framgår att han inte var nöjd med sin del i den. Kanske hängde det samman med att den kom att sträcka sig fram till slutet av mars 1956. Aktiviteterna i Västtyskland avslutades med uppgiften att sammanställa vittnesmålen i en löpande beskrivning av Raoul Wallenbergs öde i de sovjetiska fångelserna sådant det beskrevs i vittnesmålen och som det

senare återgavs i Utrikesdepartementets vitbok, Raoul Wallenberg (Ny serie 11:9, Stockholm 1957).

En ny dimension i svensk underrättelsetjänsts verksamhet

Den svenska hemliga militära underrättelsetjänsten har varit engagerad i Wallenbergärendet. Det har dess chef Thede Palm redogjort för. Det har Wallenbergkommissionen genom Lars Ulfvings undersökning kunnat belägga med ett nytt fynd.

Wallenbergkommissionen har därutöver genom den av Lars Ulfving utförda undersökningen kommit att medverka till en delvis ny historieskrivning. Ulfvings brevfynd i T-kontorets arkiv sätts in i ett vidare sammanhang. Ulfving konstaterar, att underrättelsetjänstens organisation och verksamhet gav en möjlighet att bedriva en aktiv efterforskning i Wallenbergärendet. Ulfving har funnit, att T-kontoret "... under sent 40-tal och en bit in på 50-talet bedrev underrättelseverksamhet i bland annat Finland och Baltikum, delvis i samarbete med brittiska MI-6. Verksamheten, som bestod i att man landsatte agenter som därefter bedrev infiltration, underrättelse- och sabotageverksamhet,...".

Och Lars Ulfving tillägger:

Vid sidan av underrättelsearbetet i Baltikum, som knappast kan ha genererat någon information om Raoul Wallenberg, finns emellertid tecken som tyder på att Sverige hade ett fungerande underrättelsenätverk i de sovjetiska satellitstaterna i Centraleuropa under 1950-talet.

Svensk underrättelsetjänst hade till uppgift att följa utvecklingen i vårt närområde. T-kontoret var ett early warning-organ. En huvuduppgift var att följa östblockets handelstonnages rörelser i Östersjön, vilket krävde en fjärdedel av T-kontorets personella resurser. En annan uppgift var att så långt möjligt följa de sovjetiska trupprörelserna: sammanställa och utvärdera utbytesmaterial, öppna källor och bidrag från svenska resenärers iakttagelser. Ett arbete som utfördes av deltidanställda pensionerade officerare. En fortlöpande analys av östblocksekonomens utveckling ingick också bland uppgifterna.

Till sitt förfogande hade T-kontorets chef Thede Palm nio medarbetare plus administrativ personal.

Personalorganisationen hade i 1956/57 respektive 1957/58 års anslagsäskanden följande utseende:

- 1 byråchef
- 1 byrådirektör
- 1 förste byråsekreterare
- 2 förste aktuarier
- 3 aktuarier
- 1 byråsekreterare
- 1 förste assistent

(Uppgifterna hämtade ur Försvarsstabens äskanden för budgetåret 1957/58 bilaga H 25). Personalkostnaden uppgick till kronor 450 000 (57/58 kronor 524 000),

personalkontroll kronor 60 000 samt underrättelseverksamhet kronor 376 600 (57/58 kronor 399 800).

Inom denna begränsade ram synes det svårt, att som Lars Ulfving hävdar, organisera och underhålla ett ”fungerande underrättelsenätverk i de sovjetiska satellitstaterna i Centraleuropa”. Det gäller i än högre grad påståendet om Finland. Baltikum-aktiviteterna var redan 1952 ett avslutat kapitel.

Lars Ulfvings bild av T-kontorets verksamhet inom östblocket kan möjligen ses som ett försök att balansera Sovjets utnyttjande av sin underrättelsetjänst i Wallenbergärendet. Mot bakgrund av de resurser, ekonomiska och personella, som ställdes till den svenska underrättelsetjänstens förfogande blir försöket inte trovärdigt. Svensk underrättelsetjänst kunde inte i något avseende mäta sig med östblockets motsvarigheter.

Wallenbergkommissionens fråga om underrättelsetjänstens roll i Wallenbergärendet kom att – får man förmoda – leda längre än avsett. Ulfvings redovisning av sin forskning i ärendet faller i mer än ett avseende utanför den ram av saklighet och källredovisning som i övrigt präglar kommissionens utredning.

Författaren är civilekonom och var 1955-1957 anställd på T-kontoret.